

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Симеон Калинов Кюркчиев
за присъждане на образователно-научната степен „Доктор” в професионално
направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата на тема:
„Психологически експертизи и неолибералната управляемост на себе си”

Рецензент: доц. д-р Мартин Канушев

Дисертационният труд на Симеон Кюркчиев представлява сериозно, оригинално, значимо и извънредно актуално изследване, и то с висока научна претенция по отношение на многомерността и фокусираността на анализа и валидността на изводите, обобщенията и заключенията, които, в крайна сметка, имат за стратегическа цел постъпателно да изградят една мащабна и динамична, при това, консистентна социологическа диагноза на нашата съвременност. Общият обем на изложението, според автореферата, е 215 стандартни страници, а хартиеният вариант е от 176, разделен на шест отделни части – въведение, структура на изследването, три „теоретично-емпирични“ глави, заключение и използвана литература, която включва 41 публикации на български език и 27 публикации на английски език. Бележките под линия са 105 на брой.

Още тук трябва да подчертая, че дисертационният труд демонстрира цялостно, системно, кохерентно, включително и детайлно познаване, както на критическата проблематика, в която се разгръща аналитичното движение на изложението, така и на актуалното състояние на научните изследвания, изграждащи съдържателния корпус от акумулирано знание в релевантното поле. Но заедно с това трябва да подчертая, че в използваната литература отсъстват няколко надеждни монографични източника, чието рефлексивно преосмисляне от една страна би спомогнало за още по-доброто разграфяване на социално-познавателния контекст, в който се намира аналитично конструирания предмет, а от друга – за прецизиране на обхвата или границите на поставената задача, удържане на нивото на мисловното движение и „измерване“ на дълбочината на самото изследване. Ще посоча само последните два цикъла от лекции, изнесени от Мишел Фуко в Колеж дьо Франс: *Херменевтика на субекта* (1981-82) и

Управляването на себе си и на другите (1982-83), и извънредно важните книги на Жил Делъоз: *Различие и повторение* (1968) и *Логика на смисъла* (1969).

Именно сега трябва да бъде повдигнат и един генерален въпрос: какъв точно е статута на отношението „теоретично – емпирично“ в дисертационния труд. Защо? Защото от една страна в заключението открито и недвусмислено се обявява, че „този труд си остава предимно теоретичен... избраният подход към темата цели... – теоретично изграждане на възможни понятийни осмисляния на голяма част от практиките, които опосредстват съвременната субективност, тяхното историческо разгръщане, генеалогично полагане и открояване на тяхното специфично отношение със съвременната неолиберална рационалност“ (с. 172-173). От друга страна, още в самото начало на автореферата категорично е заявено, че трите съдържателни глави са „теоретично-емпирични“ (с. 2), а на страница 6 от изложението се твърди, че – една очевидно повдигната претенция за дисциплинарна иновация – „структурата на този текст няма да бъде класически разпределена на теоретична и емпирична част, а ще следва една друга логика, която, ако е успешна, надявам се, че ще произведе по-пълно разбиране на отношението теория – емпирия и по-точно казано отношението между теоретично осмисляне на обекта и емпиричната му реализация. В този смисъл емпиричните наблюдения и анализа на интервютата ще бъдат внедрени в основния текст в опит да се постигне теоретично-практически синтез“ (с. 6). Според мен въпросът не се отнася до формална аналогия между „теоретично“ и „емпирично“ или до елементарна симбиоза на „емпирично“ и „практическо“, а до апробирането на нестандартен социологически опит за пълноценно удържане на взаимните преходи между двете равнища на изследването. И той е успешен минимум в една много важна посока – тактическата употреба на емпиричният материал за верификация на дадена, една или друга, логически предхождаща теренната проверка, аналитична теза. Но по-важния въпрос е различен – защо при опита за системно изграждане на подобен теоретично-практически синтез, данните от дълбочинните интервюта, освен като постоянно пре-потвърждаващ „теорията“ източник, не са използвани и в познавателното им качество на валиден критически инструмент – проблематизиращ и фалшифициращ. В крайна сметка, по протежението на целия дисертационен труд, като че ли не съществува значима работна хипотеза, която категорично да е отхвърлена, като непотвърдена от и незащитена с емпирични ресурси.

Нетрадиционната формална структура, която организира съдържателната композиция на това изследване ми дава достатъчно основание да не разгръщам своята рецензия според логическата последователност на изложението, а да се фокусирам върху критическата проблематизация на централните елементи и връзките между тях.

На първо място, в системата от отношения между „власт“ и „субект“, където, както много добре знаем от некласическите методологически образци на Мишел Фуко съществува и един трети, при това задължителен, елемент. Този неотменим елемент, който превръща индивидите в непосредствени обекти на познание, динамично опосредства функционирането на властовите отношения и формите на субективация, обобщено наричаме „знание“. Това генерализирано е препотвърдено на 8 страница от дисертационния труд, където експлицитно е заявено, че обектът на настоящето изследване са „съвременните психологически експертизи като цялостния апарат, цялото поле на “psy” дисциплините, които произвеждат знание за човешката душевност“ (с. 8). И е допълнено, че аналитичното движение, фокусирайки се върху „проблема за управляемостта в настоящето“, ще обхване „цялото поле на психологически знания/ практики/ техники, които присъстват активно в нашата съвременност“ (с. 8). Оттук и моя въпрос: каква е специфичната функция на „академичната психология“ в нейната социална роля на властови елемент от разгръщането на неолибералното управление, знаниеви производител на технологии за управление на човека, и вероятно, епистемологичен обединител и легитимен гарант за „научната“ приемливост на останалите психологически експертизи. Тя ли е своеобразния център и концентрираното ядро на въпросното “psy” поле, от което периодично се излъчват знаниеви импулси или по-скоро служи за трансмисия, която не само препредава информация между различните властови елементи, но и координира тяхната управленска активност. Или точно обратното: тук и сега „академичната психология“ се намира в подчинена, допълнителна или производна роля спрямо алтернативните психологически практики, които в действителност са истинските производители на власт и знание за човешката душевност, а тя постъпателно е изчерпала своя епистемологичен ресурс и парадигмално влияние, въпреки че все още продължава да бъде легитимирана с институционалните средства на образователната система.

Второ, трябва да подчертая, че предметът на изследването е ясно, точно и коректно дефиниран на 9 страница – „отношението между формите на практикуване на свобода – претенция и цел в повечето психологически подходи, и това, което, следвайки изследванията на Мишел Фуко, можем да наречем режими на управляемост“. Или накратко и строго казано: „отношението между свободата и управляемостта на индивида, т.е. самоуправляемостта“ (с. 9). Няма съмнение, че подобен предмет-проблем е от фундаментално значение както за исторически специфичния начин на човешко съществуване в съвременните общества, така и за критичната способност на науката социология да поставя и разрешава социални проблеми. Но именно тук възниква един извънредно важен въпрос: в консистентните рамки на фукоянската методология системната връзка „власт – свобода“ винаги е опосредена от „съпротива“; в качеството си на конститутивен елемент от упражняването на властта съпротивата представлява своеобразен начин да бъде практикувана свободата. Тук проблемът за стратегиите на противопоставяне е основополагащ, а свободата е неотменимо условие за възможност на управлението. Следователно, властовите отношения съществуват само като функция на множество точки на съпротива. Да повторим заедно с Фуко: „Не съществува едно място на голямо Отхвърляне – душа на бунта, средище на всички непокорства, чист закон на революционността. Съществуват различни видове съпротиви: възможни, необходими, невероятни, спонтанни, диви, самотни, обмислени, пълзящи, необуздани, непримирими, забързани в постигане на споразумение, користни или пожертвувателни; по дефиниция те могат да съществуват единствено в стратегическото поле на властовите отношения“ (Фуко 1993 *Волята за знание*, с. 130). И ако мрежата на властта постепенно довежда до формирането на структурни и институционални образувания, то роенето на съпротивите пронизва груповите стратификации и индивидуалните траектории; стратегическото кодиране на ключовите точки на съпротива прави възможна всяка една макросоциална трансформация. Оттук и моя въпрос: кои са формите и местата на съпротива срещу упражняването на психологическите експертизи като политическа технология за управление на човешкото същество и техническо средство за конструиране на неолибералната субективност? Подобни места и форми би трябвало да съществуват, доколкото става въпрос за динамично съотношение на сили, които във всеки отделен момент стратегически целят да се победят.

Трето, да пренасочим своето внимание върху ключовите отношения в плоскостта „технология – истина – свобода“ чрез критическо проблематизиране на първата работна хипотеза на дисертационния труд, въведена на страница 10: „Съвременните психологически експертизи постепенно изместват „стария“ режим на психологическа намеса, режима на катарзиса, който идва от признанието (Фуко 1993 *Волята за знание*, с. 81-82), и го заместват с един „нов“ режим – този на постоянната себе-промяна, на себе си, лишен от същност, която да бъде призната, разпозната и приета“ (с. 8). Тази хипотеза е от изключително значение, тъй като тя не само пронизва от край докрай цялото изложение, но и представлява неговия социологически, и дори политически залог. И тя наистина изглежда логически обоснована и, вероятно, емпирично доказана: технологията на признанието като „автоматичен“ производител на дискурси, не чисто и просто е властови инструмент за извличане и закрепване на истината за субекта, откриване на себе си чрез формулиране на изчерпателна истина, но и ритуален акт на освобождаване, откриване и преживяване на свободата. Или както е заявено на страница 26-27: „Следователно, тук имаме сдвояване, дори строяване на признанието с установяването на истината за себе си, но и със свободата да бъдеш себе си, след като изкажеш истината за себе си“ (с. 26-27). Оттук и следващия аналитичен ход изглежда очевиден: признанието наистина е „един от основните механизми на почти всички психологически експертизи. То е основен инструмент, който обещава достигане до „себе си“ и последвалото от това „щастие“. Признанието е актът на катарзис, трансформация, промяна – все неща, които често биват обещавани. Но при съвременните психологически практики това би могло да бъде донякъде проблематизирано“ (с. 27). И точно това е ключовия въпрос: какво се случва в тази нова и различна ситуация, тогава, когато технологията на признанието бива допълнена, дублирана, трансформирана, а защо не и напълно подменена от технологията на себе-промяната? Защо? Защото ако контекстът на властово-знаниево функциониране на признанието е пространството „истина – свобода“, то коя в действителност е матрицата на разширеното възпроизводство на постоянната себе-промяна, на безкрайното ставането-друг, на перманентната другост, накратко, на „бързото и ефективно прекрояване на личността“. В дисертационния труд като че ли няма еднозначен и категоричен отговор на този въпрос: от една страна, доколкото технологията на признанието продължава да „работи в пълна сила в момента“,

макар и постъпателно деконструирана, то това все още е „стария“ контекст на „истината“ и „свободата“, но – от друга страна – той вече превърнал се в „проводник на императива опознай себе си“, който на свой ред се оказва „директно скачен с възможните освобождавания и възможните изказвания на истината за себе си при повечето психологически експертизи, които оперират в съвременността“ (с. 34). Ключовият въпрос обаче остава: как, при какви условия за възможност и чрез какви инструментални модалности, са се свързали в цялостен, единен и неделим сноп от отношения истина, свобода и себе-промяна. Обобщеното твърдение, че „психологическите експертизи се оказват нещо като наследници на технологията на признанието, като вече целта не е признаване на греха, а признаване на всички важни моменти от моята биография, които биха били значими за моето разбиране тук-и-сега“ чрез постоянно търсене и намиране на „истината за себе си“ с крайна цел постигане на „една автентична визия за себе си“ (с. 35), според мен е по-скоро прието на доверие решение, отколкото доказано-валиден отговор. Нещо повече, подкрепящите го обяснения – както условията за възможност (необходимостта от „прекрояване на личността спрямо изискванията на пазара“ чрез изграждане на адекватност, гъвкавост и адаптивност, изцяло релевантни на типа субективност, налагана и изисквана от неолибералния капитализъм), така и инструменталните модалности (навлизането на „бързи и краткосрочни терапии“, целящи моментални ефекти-резултати, които „не изискват дълбаене в себе си“, а представляват техники на специфични „игри“, в които „ставането-друг се опосредява именно през леката и незатормозяваща стратегия на влизането и излизането от роли“ (с. 31) – успяват само частично, незавършено и несигурно, но не и напълно обосновано да концептуализират специфичния исторически генезис, довел до социалното раждане на политическата технология на себе-промяната, респективно на социалната неефикасност на императива „познай себе си“ и неговото изместване от императива „промени себе си“. Да бъдеш „стабилно автентичен на себе си“ и да бъдеш „постоянно променящ себе си“ не означава единствено да водиш един ризоматичен начин на живот, но и трайно да пребиваваш в една шизофренна жизнена ситуация. Как, на всекидневно ниво, е възможна подобна „биполярна“ идентичност?

Четвърто, да префокусираме своя аналитичен интерес чрез критическа проблематизация на системата от връзки между понятията „управляемост – самоуправляемост“. И то най-вече с цел внимателно да разпитаме една от фундаменталните тези на дисертационния труд: „Съвременните форми на управляемост се възпроизвеждат именно през технологиите на себе си“ (с. 31). И още: „Съвременната само-управляемост минава именно през логиката на „грижата за себе си“ (с. 31). Въпросната теза е с максимално висока степен на генерализация; тя претендира за пределна всеобхватност и се стреми към тотална концептуализация на актуалната трансформация в архитектурата на властовите и познавателните отношения, характерни за нашата съвременност. Никак не е случайно, че процесите на само-конституиране на собствените граници на субекта, на мен едва ли не „като“ самосътворен, чрез специфични техники на отнасяне към себе си, се оказват централното място на свободата; място, едва ли не „напълно“ недокоснато от властовото действие на техниките на управляемост под формата на суверенни решения, дисциплинарни практики и биополитически регулации. А какво да кажем – като критически контрапункт срещу тази дисертационна теза – за „ултрабързите форми на контрол в свободно състояние“, въведени и обяснени не от кого да е, а от самия Жил Делёз в *Посткриптим към обществата на контрола* (с. 2), където властовият захват върху отделния индивид е краткотраен и с бърза ротация, но също както при дисциплината е непрестанен и неограничен, и които носят със себе си една поредица от нови подчинявания, защото са всичко друго, но не и механизми за самоизграждане на субективна конституция или средства за самоуправление на самоизградени субекти. Става дума за социалното раждане на нов режим на господство, наследил обществата на суверените, а също и все още не напълно разградените общества на дисциплините и биополитиките, при които „няма нужда от научна фантастика, за да се замисли един механизъм на контрол, който определя във всеки момент позицията на даден елемент в отворена среда, бил той животно в резерват или човек в компания“ (с. 5). Следователно, съвременните технологии на себе си, процесите на само-конституиране на субекта, формите на само-управление на индивида трябва да бъдат разбирани и интерпретирани като съвкупен, кодифициран и практикуван под формата на психологически експертизи, ефект-резултат от новата историческа констелация на структурите на принуда в обществата на контрола.

Пето, отгук и рефлексивното питане по отношение на единния, цялостен и неделим „неолиберален субект“, социално конструиран чрез разширеното възпроизводство на политическата технология на постоянната себе-промяна, инкорпорирана във и експанзираща чрез нарастващото обществено влияние на съвременните психологически експертизи. Трябва да подчертая, че тази – недвусмислено дефинирана в дисертационния труд именно като „съвременната субективност“ (с. 9) – на идеологико-нормативното ниво на предприемаческия дискурс се характеризира с максимално-достатъчна самоуправляемост; тя е само-конституирана, но „лишена от същност“, без стабилизирана идентичност и индивидуално признание, а с всеобхватна адекватност, ежеминутна гъвкавост, тотална адаптивност, нулева ригидност, пълна разтвореност в трудовата ситуация, постъпателно респонсифицирана, безотказно приемаща своята работна среда, с хлабави междуличностни отношения, постоянно играеща и влизаща-излизаща в роли; типологично произхождаща от средната класа, „с прекроена личност спрямо изискванията на пазара“, релевантна към принципите на съвременната офис култура, с модулирано поведение и коригирано развитие, подложена на бърза, краткосрочна и резултатна терапия, копнееща, изпитваща удоволствие и откриваща истински смисъл в това, което извършва, неизпитваща грях, свян, вина, съжаление, скромност или малоценност, „отворена към чуждото и не-срамежлива“, „обичаща“ несигурността и риска, но и жадуваща свободата, неизменно и невъзможно преследваща щастието; а аз бих допълнил, една безгранично блуждаеща ризома, която всекидневно напуска стари и влиза в нови мрежови отношения; една абсолютна включено-изключена подвижност спрямо всички социални редове; накратко, една неолиберална субективност, постоянно променяща себе си с цел никога неприключващо и незавършващо личностно самоусъвършенстване, но и никога не можеща да постигне пълна и окончателна личностна промяна, привързана единствено към идеята-практика на безкрайна трансформация, без точно и трайно място в социалната реалност. На пръв поглед подобна аналитична логика е ясна и строга – психологическите експертизи са онази властово-знаниева инструментална модалност, която от една страна представлява познавателна технология, носеща нови и различни технически методи, променящи глобалната епистема на науките за човешката душевност, а от друга – тя изпълнява обобщената функция на генерализиран посредник между принудителните изисквания на съвременния капитализъм и

неолибералната модулно-гъвкаво-адаптивна субективност. Но дали въпросният постоянно себе-актуализиран и постоянно себе-нормализиран, накратко, самоуправляващ се и само-регулиращ се субект е универсален, и в този смисъл цялостен, единен и неделим, неизменно поне минимално респонсибилизиран, и следователно, „индивидуализиран през отговорност“; тази политическа технология, както открито се заявява в дисертационния труд, е „сърцевината на съвременния капитализъм“ (с. 41) – тя представлява едно безкрайно „правилно“ калкулиращо самосъзнание за направените избори и поетите рискове; един „предприемачески дух“, напълно свободен да избира, но винаги срещу съответната цена, която задължително трябва да бъде платена; една „култура на самоуправление“, в чието напрегнато ядро е констелацията между свобода и управление, произвеждаща всеобхватна и изчерпателна лична отговорност. Но на другия полюс сме свидетели на точно противоположния процес: на социална ситуация, която бих нарекъл „нулева степен на субектност“, на разлагане на каквато и да е субективност, на бягство от каквато и да било идентичност, на отказ от каквато и да е устойчива саморефлексивна единичност, на постоянно изплъзване от собствения Аз, на разидентифициране чрез премахване на себе си като цялост и на самоактуализиране на безкрайното ставане-друг; на процес на „пълно освобождаване“, постигано чрез „пълно премахване на субективността“, и следователно, на абсолютна свобода с отрицателен субект или на свобода без субект. Оттук и моя въпрос: за какво в действителност става въпрос в тази претендираща да бъде централна теза – за неолиберална респонсибилизирана субективност или за невъзможността да съществува субектност. Или казано с оригиналните автори думи: коя е онази „максимална точка на свобода, която запазва субективността, но и едновременно позволява максимално движение на самата субективност“ (с. 74). Отговорът от страница 75: „Свободата на субекта ще се мисли като самия процес на ставане-друг, доколкото самият процес е възможност за множество потенциални актуализации. Свободата е в процеса, доколкото в процеса е потенциалността“ от една страна, а от друга: „Трудно може да се определи дали всяка последвала актуализация е свобода или не, доколкото е вече потенциално в полето на управляемостта и оттам – потенциално скачена със социални технологии на власт“ съдържа в самия себе си напрежение, двузначност, противоречивост и следователно е социологически проблематичен.

Накрая, бих желал да обърна специално внимание на съвкупността от връзки в плоскостта „съвременен капитализъм – неолиберална рационалност – социална критика – психични разстройства“. Изходна точка тук е третата хипотеза на дисертационния труд: „Част от психологическите намеси в офиса (...) в крайна сметка прокарват неолиберални предприемачески дискурси и идеологии – тези на риска, на адаптивността, гъвкавостта и други, и по този начин овладяват симптомите, които са се появили именно от тези изисквания на икономическата среда. Това, което предизвиква симптомите, бива употребено за тяхното овладяване, което означава, че няма опит за поправка на средата, а единствено усилие за нейното „приемане“. Т.е. тези практики могат да се мислят като технология, операция, целяща прекъсване, премахване на критическата интуиция, реализирана като тревожност и оттам – като опит за опитомяване на тази спонтанна критическа позиция през концепциите не само за „приемане“, но и „удоволствие“, „смисъл“ и т.н.“ (с. 10). Какво виждаме в това аналитично движение, чрез което трябва да бъде верифицирана въпросната хипотеза. Първо, виждаме едно универсално означаващо, една „абстрактна логика“, постоянно адаптираща се спрямо всички заплахи-предизвикателства, и притежаваща „тотализираща функция“, която „устоява на всички опити за промяна, доколкото апроприира самите промени“ – това е капитализмът, а „единственото нещо, което може да го преодолее, е самата история“. Второ, абсолютният и безотказен двигател на капитализма, нещо като перпетуо мобиле, е логиката на желанието, което винаги постига себе си, но и винаги надхвърля себе си. Защо? Защото обектът на това желание е „превръщането на капитала в повече“ (с. 78). Трето, ако все пак капитализмът има някакви собствени граници, то те винаги са „вътрешни“; възпроизвеждащи се, но и разширяващи се, защото те се намират в „специфичните условия на капиталистическото производство и обръщение, тоест в самия капитал, но функционира като възпроизвежда и разширява тези граници във винаги нарастващ мащаб“ (с. 79). Накратко, капитализмът постоянно премества своите граници „навън“, които съществуват единствено, за да обозначат неговата поредна експанзия. Четвърто, капитализмът „анулира“ всяка възможна критика, като я инкорпорира в своята абстрактна логика, защото тя може да бъде социална проблематизация само в рамките на неговите граници, но никога създадена от трансцедентна гледна точка. Нещо повече, историческото разгръщане на капитализма представлява

постоянно анексиране на непознати преди територии, тъй като от една страна „вътрешните противоречия, кризите му, позволяват да се създават места на иманентна критика, които удържат и възпроизвеждат критично познание“. От друга страна „всяко критично знание рискува не само да бъде впоследствие овладяно и неутрализирано със сила, но и по-лошо – рискува да се окаже успешно“. Не нещо друго, а именно „успехът на критиката“ се оказва основният аргумент за социалната ефикасност на тотализиращата функция. Следователно самата критика е механизъм за разширяване на границите на капитализма и инструмент за колонизация на територии от капитала (с. 79). Пето, при прехода от либерален към неолиберален капитализъм сме свидетели на значима промяна в политическата мишена на социалната критика: от класовата принадлежност и икономическите неравенства към защитата на индивидуалните права и „микроборбата“ за лично освобождаване, а не много по-късно – в битката за групови малцинствени права. Тези борби са практическа реализация на един „успешен проект“, довел не просто до „множество освобождавания“, но и до поредната, при това радикална фаза, в историческия процес на разгръщане на модерния индивидуализъм – свръх-индивидуализация, без наличието на каквито и да било колективни субекти, съчетана с интензивна респонбилизация. Шесто, „новият тип индивидуализъм“ закономерно променя посоката на фокусирано внимание-наблюдение на субекта, защото конструира социален ефект на „обръщане към себе си“ – първоначално към „индивида и неговата свобода“, а не много по-късно – изцяло, завършено и самодостатъчно към „вътрешния живот на себе си“ (с. 83). Седмо, като един конкретен пример, капитализмът не просто е успял да овладее и подчини, а след това да капитализира, разгъне и размножи различните психологически експертизи, но и неразривно да ги привържи към съвременните форми на субективност, в качеството им на производни от и релевантни на неолибералната рационалност. Накратко, критиката за пореден път е усвоена и превърната в капитал, а субектът – преоблечен от либерални в неолиберални дрехи. Осмо, налице е изначално „родство по дух“ между либералните форми на управление и психологическата форма на рационалност. И поради това тяхната синхронна история представлява успоредна хомология на „различни опити за овладяване на работното място чрез технологии на себе-познание“ (с. 83): в първата фаза целта е дисциплинирането на работника и превенция на лудостта му, психологията е „превантивна ментална хигиена“; във втората фаза задачата

се свежда, в резултат на „преформулирането на работното място“ и появата на проблема за сигурността в множество измерения, до психологическа грижа за системата от връзки между лоялността на работника и оптимизацията на труда – появила се е неговата личност, която вече не е просто работна сила, а особен набор от специфични характеристики; третата фаза или съвременната ситуация се определя от една „модулираща“ психология, която трябва да бъде извънредно внимателна, деликатна, примерена, „диалогична“ и „рефлексивна“, тъй като от нея преди всичко се изисква да „моделира работника“, като го насочва към „определени модели на поведение“, и която носи със себе си нова парадигмална матрица, тъй като се изгражда чрез познавателна констелация от неklasически понятия – адаптивност, креативност, асертивност, проактивност, гъвкавост. И накрая девето, разширеното възпроизводство на капитализма във всеки един етап от своето историческо развитие конструира и утвърждава специфична форма на „психична проблематичност“, която в неговата неолиберална фаза е белязана чрез значима трансформация: прехода от хистерична към невротична субективност. Всеобщото „производство на несигурност“ (на всекидневно ниво – разпокъсаност на преживяването и дезориентация в поведението) генерира и поддържа „всеобщо“ масово безпокойство, което насложено върху привидната индивидуална свобода и вменената личната отговорност, закономерно води до възникването на най-разнообразни тревожни разстройства. Все пак, от стратификационна гледна точка въпросната епидемия е концентрирана върху средната и високите класи, защото именно те имат какво да губят – капитали, позиции, връзки, шансове, хоризонти, накратко, жизнени възможности – докато „при най-бедните тази тревожност я няма, доколкото няма какво да се удържа – нито културен, нито образователен, нито социален, нито какъвто и да е капитал“ (с. 86). И следователно, колкото си по-респонсивиран, привързан към своята съвест и длъга да бъдеш свободен, лоялен и сигурен в свят, който не гарантира никаква сигурност, толкова си „по-оголен“, предразположен и пряко изложен да бъдеш психологически обективиран и невротично субективиран. Овлабяването на критическия потенциал на новите духовни техники и трансформирането им в прагматични психологически дискурси, както и подчиняването с тяхната помощ на самите тревожни субекти се съпътства от изработването на една нова трудова етика, в чийто център е принципа: работата е постоянна личността изява, където се реализира моята истинска същност, т.е. „Работата – това съм аз“ (с. 88). В

подобен социален контекст, имащата за фундаментална предпоставка логиката на безкрайно незадоволеното желание и историята на безкрайното калкулиране на рисковете, тревожно-невротичната субективност не е безумна лудост, душевна болест или патологично състояние, а „самата нормалност“, конструирана от автентичните отношения, в които индивидът обективно е потопен. Само така невротата ще може да се окаже „подсъзнателното интериоризиране на външните сили на натиск за интензивност“ (с. 92). Какво днес означава да бъдеш невротичен субект – едно нецялостно тревожно същество, мъчително разпокъсано и болезнено незавършено, с катастрофично съзнание, всекидневно разтърсвано от безпокойство и постоянно бленуващо за спокойствие, на което генерално е обещано и ежеминутно е обещавано да бъде освободено от тревогата, за да постигне най-накрая своето собствено щастие. Но доколкото инструменталните модалности и техническите средства, които най-често са използвани – психологическите експертизи – в действителност привиждат и прилагат условието за възможност, или както еднозначно е заявено на страница 87, „причината“ за тревожността – интензивната респонсибилизация – за истинското, при това обобщено решение на проблема („принципът, че случката, болката, трагедията, паниката, невротата е симптом на нещо, което трябва да промениш“ (с. 87), то се изправяме пред един омагьосан и неразрушим кръг, от който, поне по принцип или според логиката, действителната трансгресия е немислима. Социалните ефекти от тази изчерпателна отговорност за собствения живот, минало, настояще и бъдеще, са фалшиво преодолявани чрез една „вечна трансформация“, т.е. чрез постоянно реактуализиране на самата „грижа за себе си“. Следователно, тревожността, вместо да бъде реално намалявана, за да стане наистина човешки приемлива и екзистенциално поносима, бива постъпателно интензифицирана; свободата, целостта или завършеността на субекта за пореден път се оказват невъзможни, а личното щастие – завинаги непостижимо.

Оттук и заключителния въпрос: за мен няма никакво съмнение, че този дисертационен труд, който освен, че представлява професионално реализирано изследване, със съществен принос за социологическата концептуализация на съвременните форми на субективност, притежава и особен политически залог; той има претенцията да бъде своеобразна „нова“, „млада“ и „лява“ познавателна критика на неолибералния капитализъм. Но ако социално-историческата логика на разширеното възпроизводство на капитала е точно тази, описана аналитично

и детайлно в предходните пунктове, то неговата съдба ще бъде незавидна, дори нещастна; макар и наистина успешен, той ще бъде поредното доказателство за инкорпорирането на една критическа перспектива в новата територия, завзета от иманентно разширяващите се граници на капитализма. Освен ако не е направен от някаква привилегирована (например, абсолютна, трансцедентна, утопична или идеологическа), но непроблематизирана и нетематизирана гледка точка със свои специфични условия за възможност. И въпросът е: коя е, съществува ли позиция, от която капитализмът може да бъде ефикасно критикуван, без самият той да неутрализира, овладее и подчини на себе си самата тази критика.

Накрая трябва да посоча, че Симеон Кюркчиев коректно и прецизно се позовава на научната литература, която е релевантна на аналитичните въпроси от изследваната социална проблематика. Текстът на дисертационния труд, както и подборът, провеждането, обработката и интерпретацията на дълбочинните интервюта са негово лично дело. Авторефератът и приносите точно отразяват научните постижения на дисертационния труд. Публикациите по темата са общо четири, на български език, две от които под печат.

С несъмнено и безусловно вътрешно убеждение ще гласувам „ЗА” присъждането на Симеон Калинов Кюркчиев на образователно-научната степен „Доктор” в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата” за създадения от него дисертационен труд на тема: „Психологически експертизи и неолибералната управляемост на себе си”.

15 януари 2018 г.

София

Доц. д-р Мартин Канушев